

Moeten onze kinderen heidenen worden? : een woord ter behartiging aan de geloovige christenen

<https://hdl.handle.net/1874/236464>

mm 1348g

Plc. 157-761

**Moeten onze kinderen Heidenen
worden?**

EEN WOORD TER BEHARTIGING

AAN DE

GELOOVIGE CHRISTENEN,

DOOR

J. W. BLUM.

DRUKKERIJ DER WED. H. H. UYTENBROECK, VENLOO.

Moeten onze kinderen Heidenen worden?

EEN WOORD TER BEHARTIGING

AAN DE

GELOOVIGE CHRISTENEN,

DOOR

J. W. BLUM.

DRUKKERIJ DER WED. H. H. UYTENBROECK, VENLO.

1874

Goedkeuring.

Imprimi potest.

P. RUSSEL, *Can. et Prof.*
ad id delegatus.

RURÆMUNDÆ 5^a Decembris 1874.

In het jaar 1868 vaardigden de Bisschoppen van Nederland een Mandement aan de geloovigen uit, dat op de velerhande en groote gevaren wees, welke niet minder voor de Kerk dan voor de Maatschappij uit den tegenwoordigen toestand der volksschool ontspruiten. Hierdoor ontstond een groot geschreeuw in het liberale kamp. „Het Mandement, zoo heette het, is eene oorlogsverklaring van het Episcopaat tegen onze grondwet, tegen ons zoo treffelijk ingericht schoolstelsel!” Weldra bedaarde men echter, en men arbeidde ter sluis vooraan, om „den bloei” der in modernen vorm geknippede volksscholen te bevorderen. De Bisschoppen en Priesters evenwel waren niet gerust; in woord en schrift bestreden zij onverpoosd het kankerachtig voortvretend euvel, niet omdat zij de heerschappij in de school willen bemachtigen, gelijk het Liberalismus allerwege beweert, maar enkel en alleen, omdat zij als verantwoordelijke herders der zielen den heiligen plicht hebben te waken, dat de kinderen geene schade lijden door het vergift, hetwelk hun openlijk en stelselmatig in ongodsdienstige scholen wordt ingedruppeld. Dit alleen, zegt de Hoogwaardige Bisschop van Roermond in zijn herderlijk schrijven van den 31. Juli 11.; deze zware rekenschap, aangaande de zorg voor het godsdienstig onderwijs en de christelijke opvoeding der jeugd, welke wij eenmaal voor den Rechter van levenden en dooden zullen moeten afleggen, deze heilige plicht, heeft hem aanleiding gegeven nogmaals den katholieken ouders de gevaren aan te wijzen, welke voor Kerk en Staat uit het zoogenaamde gezindteloos, in werkelijkheid het jegens het geloof vijandig onderwijs, geboren worden.

In scherpsnijdende doch waardige bewoordingen, wederlegt de Bisschop van Roermond de aantijging „dat de katholieke Geestelijkheid zich van de gemeenteschool wil meester maken”; vervolgens toont hij klaar en nadrukkelijk dat het schoolon-

derwijs, *gelijk het feitelijk gegeven wordt*, niet alleen geene rekening houdt met de recht- en plichtmatige eischen der Katholieken en der katholieke Kerk, maar ook nog, dat dit onderwijs de gewetens der Katholieken rechtstreeks kwetst, en de katholieke jeugd tot volslagen ongeloof en algemeen zedenbederf, d. i. tot het moderne Heidendom leidt en leiden moet.

Dat was eene verstoring van het liberale wespennest. De bladen der partij jammerden en raasden over den bisschoppelijken Rustverstoorder, die het wagen dorst hun huiselijk geluk te bemoeielijken en hunne lichtschuwe plannen tegen te werken. (Ook beproeven zij het niet zich te verdedigen of de aanvallen van het Bisschoppelijk schrijven te weerleggen.) Met hoogmoedigen trots en een paar alledaagsche volzinnen stellen zich de beschuldigten tot rechters over den klager, en meenen hiermede ware de zaak geklonken. Voor de Katholieken is zij echter niet ten einde. Zij zullen noch slapen, noch rusten, totdat het Liberalismus het bewijs levere, dat zijn schoolstelsel doeltreffend is (en dat kan het niet en beproeft het niet); zij zullen strijden tot dat het zich gevangen geeft, voor de borst slaat, zijne dwaling bekennt, en aan de Katholieken geeft wat zij met recht verlangen, namelijk: Scholen, in welke hunne kinderen niet tot Heidenen, maar tot Katholieken worden opgekweekt. Hierop te willen wachten zou meer dan naïef zijn.

Kluchtig toch zou het schijnen, zoo iemand geloofde, dat zich het Liberalismus, waar het de macht in handen heeft, tot het voeren van eenen rechtstreekschen strijd zou gewaardigen. Wel blaft het den hem toegeworpen handschoen aan, maar dien ridderlijk op te nemen, neen, daartoe is de partij te trotsch en te laf. Tot geen van beiden zullen wij hier het Liberalismus uitdagen, wij weten maar al te goed, dat dit „nilen naar Athene dragen" zou zijn.

Wat wij willen, is eenvoudig dit: „Aan het katholieke volk klaar en bondig uiteenzetten, hoe h. t. uitziet met de schoolquaestie". Wij willen aantoonen, dat het geen gevolg is van zwartzienerij of dwarsdrijverij, wanneer men beweert, dat de jeugd tot een zeer gevaarlijk Heidendom wordt opgevoed; dat

het maar al te waar is, hoe het vloekwaardig Liberalismus met duivelsche sluwheid beraamt en berekent, het geloof uit de jeugdige harten te rukken en er de zedeloosheid in te planten.

Wat de behandeling dezer zaak betreft, zoo komt het er hoofdzakelijk op aan, de zaken klaar en scherp te bepalen. Hieruit kan ook het Liberalismus wel eenig nut trekken, want het heeft van oudsher gebrek aan klaarheid gehad, daarom is het hem zeer heilzaam als het er toe gebracht wordt, een weinig na te denken over logica, en ten zijnen opzichte over het gemis aan logica, waarin het zich beweegt.

Veel baten zal het hem toch niet, want zijn grondsteen is een groote leugen, en daarom onhoudbaar. In zijn schoolstelsel heeft het een kind doen geboren worden, dat zijn waardigen vader weinig eerbiedigen, maar veelmeer zal vernietigen. Immers wie wind zaait, zal stormen inoogsten.

ALGEMEENE BESCHAVING.

Algemeene beschaving! zoo luidt het krijgsgeschreeuw van het Liberalismus in de negentiende eeuw. Zeer wel en zeer schoon, zal elk verstandig man zeggen, want hij weet, dat welk een aanzienlijk erfdeel hij ook aan zijne kinderen denkt natelaten, dit niet tegen eene goede, beschaafde opvoeding kan opwegen. Daar nu de leuze van algemeene beschaving van het Liberalismus uitgaat en hoofdzakelijk onderhouden wordt, zoo zal het goed zijn wat voorzichtig te wezen. Het Liberalismus is niet te vertrouwen; en wijs handelt hij, die het dan juist vreest, als het geschenken aanbiedt.

Wat nu het geschenk der beschaving aangaat, dat het Liberalismus niet slechts aanbiedt, maar ook in zijne zucht om de volkeren „gelukkig” te maken, zelfs opdringt en welks aanneming het bepaald door dwang zoekt te bereiken, zoo bedanken wij het eerst dan daarvoor, als het ons veroorlooft, naar den raad des H. Vaders Pius IX, aan het woord zijne ware beteekenis te geven. Elk Katholiek weet en gelooft, „*dat de ware beschaving daarin bestaat, aan het beeld van Gods zoon gelijkvormig te worden*”, gelijk de H. Paulus, de ware en waarlijk groote Leer-aar der volkeren aan de „beschaafde” Romeinen heeft geschreven. (Rom. 8. 29.)

Zou nu iemand, gelijk de Jood en Vrijgeest, die niet gelooft aan Jezus Christus — wiens voorbeeld door ons moet worden gevolgd — zich het recht durven aanmatigen u, Katholiek! waarlijk te willen beschaven, en tevens geheel en al van Christus doen afzien? Dit begrijpe wie kan.

„Het licht kwam in de duisternis en de duisternis heeft het niet begrepen.” Deze klacht van den H. Joannes is daar op

hare plaats. Christus is toch het licht der wereld „de opgang uit de hoogte”. Christus is de weg, de *waarheid* en het leven, en als u nu iemand van het „licht” spreekt en hierbij stelselmatig Christus uitsluit, dan is het een dwaallicht, dat hij u aantoonst, en volgt gij dit, dan zult gij in poel en moeras geraken. Laat u niet door flonkerende spreekwijzen en drogredenen bedriegen, o Katholiek ! wat zij u als licht aanprijzen is als eene doffe walmende traanlamp tegenover de helderstralende zon, die in Jezus Christus voor de wereld is opgegaan. Het licht dier menschen sluipt meest uit de donkere holen eener zekere soort van gezelschappen, die slechts bij nacht vergaderen.

Ik beroem mij niet een vijand, maar een warme vriend en voorstander van ware volksbeschaving in den juisten zin van het woord te zijn, en deze wil ik mij door Talmudjoden, Logebroeders en hunnen aanhang niet laten verbrieven. Wat immers het Liberalismus als „beschaving” veil heeft en opdringt, is geene „beschaving” in de ware beduiding des woords. Maar wat is dan deze?

Laat ons zooveel mogelijk de zaak in haar innerste wezen betrachten.

Beschaving is datgene, wat de overige volken van kannibalen onderscheidt, en toch is het nog denkbaar, dat een mensch, die de moderne scholen zelfs met het praedicaat „uitmuntend” heeft verlaten, volgens den maatstafeener *ware* beschaving met eenen kannibaal op gelijken trap zou kunnen gesteld worden. Op den eersten aanblik ziet deze bemerking kluchtig, ja zelfs belachelijk uit. Maar de aangezichten der lachers zouden zich bedenkelijk verlengen, als zij de ontwikkeling der beschaving geliefden te volgen. Want uit het zoo even gezegde vloeit deze andere gevolgtrekking: dat de toestand der openbare scholen van een land de zekerste thermometer is voor den politieken toestand, de welvaart en de toekomst van een land.

Maar laat ons niet voorbarig zijn.

Beschaving heeft ten drager den mensch, voor zooverre hij mensch is en zich van het dier onderscheidt. In andere woorden: de menschelijke geest is de drager der beschaving.

Niemand zal dit loochenen dan de materialist, die het bestaan van den geest des menschen verwerpt. Derhalve kan men ook tot den materialist niet van beschaving spreken, hij gelijkt op het dier, en kan daarom gelijk het dier niet beschaafd, maar slechts gedresseerd of afgericht worden. En daar hier niet van drillen, maar van beschaving sprake is, zoo moet het Materialismus buiten deze verhandeling blijven.

Beschaving is in haar wezen niets anders dan oefening, scherping en veredeling van de eigenschappen en vatbaarheden der menschelijke ziel. Ik zeg: in haar wezen. Hetgeen bij vele menschen als een teeken van beschaving geldt, zooals dansen, *fijne* manieren, sierlijk praten en dergelijke dingen, reken ik tot dat wezen niet, daar zulke zaken ook bij eenen goed „geschoolden” aap, hond of papegaai kunnen waargenomen worden; derhalve blijven die zaken hier buiten aanmerking.

Drie begrippen: verstand, gevoel en wil, kunnen in 's menschen ziel aan de beschaving worden onderworpen. Er laat zich wel redetwisten, welke van die drie eigenschappen de voornaamste is. In alle geval is het zeker, dat ze alle drie even wezenlijk zijn en van natuur in een harmonisch verband staan. Hieruit volgt dat eene goede beschaving alle drie gelijkmatig moet omvatten. De beschaving van het verstand, die gewoonlijk de beschaving des geestes wordt geheeten, geeft nog geen recht tot den titel van een „beschaafd mensch”; bij deze beschaving van het verstand moet zich ook de beschaving van het hart en den wil aansluiten, eerst dan kan men zich een „beschaafd man” noemen. Hij alleen kan op dien naam aanspraak maken, die deze drievoudige beschaving bezit, en zou die van ééne zijde slechts ontbreken, dan is een mensch van geringere verstandelijke beschaving en van een edeler hart en vastberadener wil oneindig achtenswaardiger, dan een mensch van eene glanzende verstandsontwikkeling, maar slechte zeden. De laatste wordt valschelijk en bij misbruik voor beschaafd gehouden, hij is slechts voor een derde beschaafd. Dit is even klaar als duidelijk. Immers een kunstenaar, die uit een stuk hout een schoon standbeeld wil vervaardigen, heeft nog geen

kunstwerk geleverd, als hij een hoofd beitelt en de rest plomp en ruw laat.

Gaan wij nu een stap verder. Wil men de vraag stellen, welke van die drie eigenschappen der ziel het meest door de beschaving moet bewerkt worden, zoo is er reeds gezegd, dat ze alle drie even voornaam zijn. Maar keert men de vraag, zóódat zij practische waarde verkrijgt, dan moet men nagaan, welke eigenschap in den mensch, voor zooverre hij een medelid is der samenleving, gereedelijk het meest wordt gebruikt? En dan schijnt het deze te zijn, welke onmiddellijk aan de menschelijke handelingen ten grondslag ligt, namelijk: de vrije wil. Dan ook blijkt het dadelijk hoe valsch eene beschaving is, die in hare eenzijdigheid de beschaving van den wil min of meer buiten rekening laat of verwaarloost. Wilde elk mensch misbruik maken van zijne vrijheid, zijnen wil den vollen toom geven en aan zijne driften onderwerpen, dan stortte terstond de geheele maatschappij in het verderf. Een redelijk en geordend samenleven ware niet meer mogelijk, en de volkeren zouden tot den afschuwelijken staat van kannibalen verlaagd worden. Wie kan ontkennen, dat een volk, welks burgers ten gevolge eener éénzijdige beschaving slechts ontoereikend en gebrekkig hunnen wil hebben leeren beteugelen, zich *eerlijk* en *oprecht*, *vrij* en *ongedwongen*, aan de voor het maatschappelijk verkeer volstrekt noodzakelijke wetten en regelen slechts kwalijk zal onderwerpen? Wie wil loochenen, dat zulk een volk op den weg is, daartoe te geraken, waar een strijd van allen tegen allen losbreekt?

Gelijk eene gebrekkige beschaving van den menschelijken wil van lieverlede den bodem der samenleving ondermijnt, zoo moet ook eene ontoereikende of valsche beschaving des harten eenen anderen grondslag der maatschappij vernielen. Eene maatschappij, die enkel door het dwangkamizool van het „*Recht*”⁽¹⁾

(1) Het juist denkbeeld van het recht is bij het Liberalismus zoek geraakt; macht, wet en recht zijn voor het Liberalismus gelijkloidend.

„Vom Rechte, das mit uns geboren,

Von dem ist leider! nie die Frage.”

GÖTTE, Faust.

te zamen wordt gehouden, kan het wezen des menschen in het geheel niet betamen; want dit vordert, dat de mensch in zijnen medemensch zijn evenbeeld zie en hem als zijn evenbeeld en als het evenbeeld des Scheppers behandle; het vordert, dat de menschen door de liefde aan elkander gehecht worden. Waar echter het menschelijk hart ten gevolge der beschaving veronachtzaamd of in valsche wijze beschaafd wordt, daar kan het groote gebod der liefde den mensch niet in vleesch en bloed overgaan; in de plaats van oprechte, innige naastenliefde, welke de wereld in een paradijs kon herscheppen, zal zich de eigenliefde voornamelijk ontwikkelen, die den mensch het samenleven met zijne medemenschen tot eene helsche folterbank maakt.

Kortom, de éézijdige beschaving van het verstand, die allerwege in onze dagen den toon aangeeft, zondigt tegen het wezen van den mensch, dat zij slechts ten deele in aanmerking neemt, evenals tegen het wezen van de menschelijke samenleving, wier grondvesten zij langzamerhand omverwerpt.

II.

CHRISTELIJKE BESCHAVING.

Als de groote heidensche denkers, Socrates en Plato, de beschaving der verlichte negentiende eeuw zagen, zij zouden datgene, waarop vele lieden onzer dagen als overwinningen van den vooruitgang gelooven trotsch te moeten zijn, als een kluchtspel uitlachen. Ofschoon zij zelven ook mannen van verstand waren, legden zij toch een zeer groot gewicht op de beschaving van het hart en gingen hierin uiterst teeder en voorzichtig te werk. „Gij zelf, zoo spreekt Plato den ouden dichtervorst Homerus aan, moet het u laten welgevalen, dat wij uwe schriften met zorg nazien, en er menig vers uit verwijderen, zoo gij wilt, dat wij u aan onze kinderen in handen geven; inimmers hunne harten mogen niet bedorven worden.”

Die heiden verlangde alsdan onvoorwaardelijk een grondig en practisch onderwijs in de goden- en zedenleer zijns volks, wjl hij zeer goed wist, dat een maatschappij, die van den godsdienst verwijderd is, niet bloeien kan.

Plato heeft reeds twee duizend jaren het wereldsch schouwtooneel verlaten. Gedurende dien tijd zijn er onder de zon vele veranderingen voorgevallen. Toen was het menschelijk geslacht heidensch, thans is het christelijk; ziedaar het eenig wezenlijk onderscheid. Heeft nu het Christendom, den godsdienst der liefde, deze der natuur zoo zeer overeenkomstige wet — die reeds door de Heidenen als zoodanig werd erkend en nageleefd — het beginsel, dat de opvoeding des menschen de veredeling des harten en de versterking van den wil moet beëmen, opgeheven?

Geenszins, en zijn wezen in betrachtning genomen, kan het dit ook niet.

Het Christendom streeft naar de heiligmaking des menschen, die zich in zijne handelingen veropenbaart, en derhalve is het de hoofdtaak van het Christendom de harten der menschen te heiligen, ze te reinigen van onbestendige en voor de maatschappij schadelijke en door God verworpen neigingen, in één woord de harten der menschen te veredelen. En evenzoozeer is het de hoofdtaak van het Christendom, des menschen wil van den éenen kant te beteugelen en hem van den anderen kant te sterken, opdat hij slechts datgene wat voor God, den evennaaste en zich zelven rechtvaardig is, te volbrengen.

Niet minder ook heeft het Christendom tot hoofdtaak het menschelijk verstand te ontwikkelen. Het is hier alleen de zaak van het Christendom den mensch te leeren, hoe hij de voornaamste verstandelijke daad zal verrichten, namelijk met geloovige onderwerping en ootmoedige erkenning zijner eigene zwakheid, de waarheid aan te nemen, welke met het licht, dat in de duisternissen schijnt, der wereld is opgegaan.

Hier lacht het Rationalismus, de koning en vader der „moderne beschaving”. Het kent geene andere, den mensch waardige taak, dan het denken. Gelooven en denken zijn voor hem zaken, die elkander niet kunnen verdragen; gelooven zelfs schijnt voor het Rationalismus den man onwaardig te zijn. En niettemin vermag het niet de daadzaak weg te cijferen uit deze wereld, dat zijne grootste denkers zonder geloof, dwergen zijn tegenover die reuzengestalten op het gebied van het denken, die werelden met hunnen blik hebben gemeten en gewogen, en die het wezen der dingen in de diepste en verborgenste afgronden der waarheid naspoorden, die niet enkel mannen en zuilen der wetenschap, onovertroffen, geweldig, gevreesd, achtung gebiedend, voor het menschedom staan, maar tevens voor God met het geloof van een kind wandelden.

Heeft dan het Christendom over het algemeen de taak het menschedom te beschaven, zoo heeft het die in het bijzonder tegenover dat gedeelte van het menschedom, hetwelk vooral tot de beschaving bekwaam is en die van noode heeft; en dat

gedeelte is de jeugd. Behoort aan het Christendom deze taak, zoo is het zijn plicht aan het oplossen dier taak te arbeiden; het Christendom moet aan de beschaving der jeugd arbeiden, het moet de jeugd in den geest van zijnen Stichter, in den geest van Jezus Christus opvoelen.

Nu spreekt het van zelf, dat bij de opvoeding der jeugd ook nog andere factors optreden en verplichtend zijn. Daartoe zijn de ouders van natuurwege geroepen, en niet minder komt de maatschappij in aanmerking.

Er wordt nu de vraag geopperd of deze het Christendom moeten te baat nemen.

Het Christendom kwam in de wereld, het veroverde in snellen zegemarsch, niet de wereld, maar de harten der menschen, en dat niet door vuur en zwaard, maar door de goddelijkheid zijner leer en door het groot gebod der liefde. Het Christendom drong bij staten en volkeren, in steden en dorpen, in de familie en in het hart der familie binnen. Overal vernietigde het de heidensche elementen en plantte de christelijke elementen. Nieuwe staten, nieuwe volkeren rezen op den bodem des Christendoms, en de menschelijke samenleving werd weldra eene christelijke; en deze verandering bewijst meer dan alles voor de goddelijkheid van den oorsprong en van de leer des Christendoms.

Het Christendom bestaat reeds sedert twee duizend jaren. Dit is een feit van dusdanig wereldgeschiedkundig gewicht, zooals er geen tweede zich opdoet; het is er, laat zich niet loochenen noch betwisten, nog veel minder ignoreeren. Wie niet met het Christendom is, is er tegen; een middelweg is niet denkbaar. Vandaar dat elkeen, die in groote, ernstige, beslissende vraagstukken, zooals de vraag der opvoeding, het Christendom buiten aanmerking wil laten, bepaaldelijk een vijand ervan is. Of vriend of vijand, een derde is hier niet mogelijk, en halfslachtigheid is altoos ontkenning.

Wie nu het Christendom vijandig is, zoekt het te verdringen. Nu is echter juist het Christendom de bodem der menschelijke samenleving, dit kan niet onkend worden. Stelt men zich

BIBLIOTHEEK
WIJCHENS

dan bij de opvoeding van geheele geslachten vijandig tegenover het Christendom, doordien men het niet in aanmerking wil laten komen, dan wil men ook die geslachten van den bodem des Christendoms verwijderen en ze ergens anders op planten. Over deze plaats echter zijn deze lieden in het ongewisse; zij planten die geslachten daarom voorloopig op eenen bodemloozen bodem, d. i. in den afgrond.

Het is derhalve zedelijkerwijze onmogelijk, bij de beschaving der jeugd, van het Christendom geene notitie te nemen. Dit zou dan ook eene schitterende rechtsverkrachting zijn. Het Christendom heeft een goddelijk recht op de opvoeding der jeugd, omdat het, gelijk hierboven aangetoond is, daartoe verplicht is; alleen de ongeloovige bestrijdt dit punt, maar de geloovige Christen kan diens oordeel in zulke vragen als de onderhavige gerust in den wind slaan.

De katholieke Kerk, geheel in het bijzonder, bezit een geschiedkundig recht op de openbare scholen. Zij immers heeft de scholen op- en ingericht, zij heeft de scholen als een duur kleinood bewaard en verzorgd; het is nu dit kleinood, dat men haar onder ijdele voorwendzelen wil ontrooven; ja, dit ontwerp is een roof van het brutaal geweld op den eigendom des geestes.

Verder is het eene snoode ondankbaarheid als staten en volkeren, wanneer zij zich, nu zij meenen bevoegd en bekwaam te zijn, aan de jeugd eenige werktuigelijke vaardigheden in te gieten, aan de katholieke Kerk vergrijpen, die gedurende zooveel eeuwen de school en de wetenschap heeft bewaard, verzorgd en doen bloeien; ondankbaar zijn die staten en volkeren, als zij de katholieke Kerk uit de school bannen en tot haar spreken: „De moor heeft zijnen plicht gedaan, de moor kan naar huis gaan” (SCHULLER, Fiesco).

Eindelijk is het nog eene reusachtige domheid de christelijke jeugd te willen opvoeden zonder het Christendom, zonder de Kerk, zonder den Godsdienst. Wij toonden reeds vroeger aan, dat de beschaving van het hart en van den wil, zoowel voor den individuëlen mensch als voor de menschelijke samenleving in het bijzonder, van het grootste

gewicht, en het veronachtzamen dezer beide hoogst bedenkelijk en gevaarlijk is. Dat het dom is, de *goede geëigende* middelen, tot bereiking van een doel, van de hand te wijzen, behoeft wel geen betoog! Nu dan, er bestaat tot veredeling des harten en tot sterking, zooals ook tot beteugeling van den menschelijken wil — deze ontegensprekelijk noodzakelijke steunpunten voor eene gelukkige samenleving, voor een deugdelijk staatsleven — geen beter middel dan de Godsdienst, en het Christendom in het bijzonder. Hoe zou men dan bij de opvoeding der jeugd het Christendom, zonder eene groote domheid te begaan, kunnen uitsluiten?

Het Liberalismus werpt ons, wel is waar, tegen, dat de steun van een gelukkig staatsleven in stoffelijken voorspoed, verstandelijke beschaving, wijze wetten, enz. bestaat. Wat de laatste betreft, zoo heeft men met éénen blik op de moderne wetfabrieken onzer eeuw, en eenen anderen op den treurigen toestand, waarin het naburig land, het groote Deutsche Rijk, verkeert, redenen genoeg om de opwerping van het Liberalismus met eenen bitteren glimlach af te wijzen.

Spreekt het Liberalismus over stoffelijken welstand, dat voegt hem even min: het heeft immers het menschedom in twee afdeelingen gesplitst, op ééne zijde, een handvol Cresussen, op de andere zijde, millioenen, die van de genade gener, en in het bloedzweet van hun aanschijn, jaar in jaar uit, van de hand in den tand leven.

Overigens is het ook geheel valsch, dat stoffelijke voorspoed een steun tot een gelukkig staatsleven biedt. Ik beweer niet, dat die welstand hiertoe niets zou kunnen bijdragen. Maar men mag niet vergeten, dat de stoffelijke voorspoed voor vele Rijken de oorzaak van ondergang is geweest. Daar waar de staat in de plaats van God treedt, kan het wel voor eene wijl anders zijn. Daar moet echter de staat voor zich zelve en niet voor het heil zijner onderdanen bestaan, en derhalve zal hij die nimmer waarachtig gelukkig maken.

Het geluk der menschen en der volkeren is in de tevredenheid geworteld, en deze is de vrucht van een edel hart en

een geregeld streven. Deze laatste, veroveringen eener doelmatige beschaving, verbonden met eene echte verstandelijke beschaving, maken datgene uit, wat eene *ware* beschaving omvat; en eene dusdanige beschaving kan, mag en zal het Christendom nimmer buiten aanmerking laten, ja, zij zal zelfs eene christelijke beschaving *moeten* zijn.

NEUTRALE BESCHAVING.

Dit woord is een ware onzin. En van een anderen kant beteekent het ook weder de zaak geheel juist, want neutrale beschaving is in het geheel geene beschaving zij is iets onbepaalds, dat tusschen half en niets zweeft, en welks eindresultaat in het gunstigst geval aan nul gelijk is, in den regel echter beneden nul, d. i. negatief uitvalt.

Het is mijn oogmerk niet het valsche der neutrale beschaving hier punt voor punt aan te toonen. Naar aanleiding van het tot hieraan ontwikkelde, zal ik toonen, dat de school, die „neutrale” of ook „algemeene” beschaving voorbereiden wil, d. i. „de liberale of neutrale, of gezindtelooze school” — hetgeen al hetzelfde is — geheel buiten staat is *aan de eischen van het gezond menschenverstand te beantwoorden*; in andere woorden: dat zij noch algemeene, noch christelijke beschaving in de jeugd kan planten. De eerste is wel volkomen in de tweede begrepen; om echter den onzin der neutrale school meer omvattend daar te stellen, zullen beide punten afzonderlijk behandeld worden.

Wij hebben gezien, hoe het gezond menschenverstand *den algemeen beschaafde* den eisch stellen moet, dat verstand, hart en wil, in hem ten minste gelijkmatig ontwikkeld worden. De thans te beantwoorden vraag luidt natuurlijker wijze aldus: Is de liberale, neutrale of gezindtelooze school geschikt om den mensch in gelijke mate volgens geest, hart en wil te beschaven en te veredelen? Het antwoord moet zijn: neen, zij is daartoe niet in staat. En waarom dan niet? De zaak is zeer eenvoudig: zij heeft er geene middelen voor. En dit moet ik gaan bewijzen. Dat in eene school voor kinderen met nog

niet ontwikkelde geestvermogens, eene school, die zich geheel van den godsdienst aftrekt, niets kan beschaafd worden dan het geheugen, is zeer klaar. Lezen, schrijven, de beginselen van het rekenen zijn klaarblijkelijk voor het kind zaken van geheugen, die hem geheel werktuigelijk worden bijgebracht. Voor het verstand is er weinig te doen. Voor het hart in het geheel niets. Waarmede zou men ook het hart der kinderen verdedelen, bijaldien het verboden is den godsdienst bij het onderwijs in aanmerking te nemen, om niet bij de kinderen van andersdenkende ouders aan te stooten? Wil men misschien aan de kinderen de schoonheden der kunst en der poëzie doen gevoelen? Dat zou eerstens moeilijk zijn, en tweedens bieden ware kunst en poëzie wezenlijk niets, dat het hart werkelijk zou kunnen verdedelen, dan de grondregels der zedeleer.

Ik plaats nu in de school vier kinderen bijeen: het kind van eenen geloovigen Christen, dat van eenen Vrijdenker, dat van eenen Protestant en dat van eenen Talmudjood. Deze vier kunnen ongeveer de hoofdklassen der tegenwoordige maatschappij voorstellen. Nu wilde ik wel eens den onderwijzer zien, die eene nog zoo algemeene zedelijke waarheid kon uitvinden om deze vier vertegenwoordigers vóór te houden, zonder bij éenen hunner aan te stooten. Spreekt hij van God om op de jonge harten te werken, dan stoot hij aan bij den Vrijgeest. Spreekt hij van Engelen en Heiligen, dan mishaaft hij aan allen, uitgenomen aan den geloovigen Christen. Stelt hij zich op het standpunt der algemeene zedelijke wijsbegeerte en wil hij aan de kinderen eene onbaat- en on-ik-zuchtige liefde tot den evenmensch inboezemen, dan zal de Talmudjood bepaald protest indienen, want de Talmud laat hem grootere vrijheid toe dan de zuivere zedelijke wijsbegeerte; hij behoeft slechts tegenover den evennaaste datgene te doen, waartoe hij kan gedwongen worden; overigens geldt voor hem slechts de machtspreuk: „*rijk moet gij worden!*”

Tot troost der Joden echter, die hier ergernis uit zullen nemen, zij gezegd, dat er tusschen het zedelijk stelsel van den Talmud en dat van het Liberalismus geen onderscheid bestaat.

En hoe zal de onderwijzer, met den besten wil der wereld, en als hij ook zijn beroep juist opvat, zonder de heilzame, onbijgeloovige vrees-inboezemingen van den godsdienst, den wil van het kind veredelen? Met de tuchtroede? O God! De tuchtroede alleen zal uit het kind slechts eenen huichelaar maken. Het zal zich wel wachten iets kwaads te doen onder de oogen van den meester, maar achter den rug, als het geene roede meer te vreezen heeft, zal het met eene zekere verfijning zijnen hoozen wil den teugel vieren. Wat zou hem hierin hinderen? Zijn verstand? Eerstens heeft het er weinig, en tweedens heeft het verstand alleen nog nimmer eenen bedorven wil beteugeld of eene slechte daad belet.

„Al de holle, ledige spraakvormen zijn zonder nut”, zegt de diep- en scherpzinnige moralist Alban Stolz; „zij zijn gelijk een zandhoop, maken den mensch niet beter en laten hem ook hol en ledig in hoofd en hart. Wegens spraakkunst en dergelijk tuig, dat in de school gewoonlijk gebruikt wordt, heeft nog geen kind eenen hem niet toebehoorenden hennipsteel en ook niets anders laten liggen”.

Het kind groeit aan; eene menigte wetenswaardige zaken doen zich voor hem op. Zijn geheugen wordt opgepropt met nuttige en onnuttige zaken; het verstand of veelmeer de scherpzinnigheid wordt geoefend. Maar het hart, het arme hart? Voor het hart is de moderne beschaving eene bittere stiefmoeder. Daar zij harteloos is, bezit zij ook niets waarnaar en waarvoor zij het teeder kinderhart zou kunnen veredelen; maar vrij en frank ontspruiten erin de kiemen van al die kwalen, die onze maatschappij op den rand van den afgrond brengen: de kiemen namelijk der zeven hoofdzonden, die door het Liberalismus heimelijk als evenzooveel godinnen worden gehuldigd.

Doch houdt stil! Hier is immers juist zeer veel materiaal om het hart der kinderen breeder te maken. Als het de school ook niet rechtstreeks doet, zoo doen het toch andere soortgelijke instellingen van het Liberalismus of van de Loge ('t is al eenerlei) hun best, om de jeugdige harten te beschaven; en

dit gebeurt veelal door romans en leesbibliotheken. Wie zal loochenen, dat b. v. een „Robinson Crusö“ de kinderharten niet tot tranen beweegt? Bestaan er verder niet vele schriften voor de jeugd om het hart stap voor stap te leiden en te ontwikkelen, tot dat het voelt gelijk de held of de heldin van een dier minne- en sensatie-boeken? En is men zoover gekomen, wie zal dan nog beweren dat dan het hart niet genoegzaam ontwikkeld en beschaafd is? Jawel, *bedorven* en *in den grond bedorven*, zijn die harten, zouden Socrates en Plato, de *heidensche denkers*, antwoorden. En het Christendom? „Non permanebit spiritus meus in homine, quia caro est.“ Gen. 6. 3. De geest des Christendoms kan in zulke harten niet wonen, omdat zij vleesch en niets dan vleesch zijn geworden.

Maar, zegt het Liberalismus, hier heeft het Christendom niets in te zeggen. Wil het bestaan, dan moet het zich zelf ook weten te bewaren; kan het dit niet zonder de school, die ik nu eens vooral voor mij heb genomen, dan moge het te gronde gaan.

Dat ware water op den liberalen molen: het Christendom moge te gronde gaan, deswege wordt het uit de school verbannen en hiermede worden hem de harten der jeugd ontvreemd. En dit is de hartewensch van hem, die zich uit het Liberalismus een nieuw verkleedsel heeft vervaardigd. De duivel, die tegenstrever des menschelijken geluks van het begin der tijden, hij, de verpersoonlijkte haat Gods, heeft onder honderd gedaanten vleesch aangenomen, spookt eindelijk als „Liberalismus“ in onze dagen door de hoofden, en drijft de door hem bezetenen waarheen hij wil, niet waarheen zij willen. Zij hollen naar het aardsch geluk, naar rijkdom, naar zingenot, naar bevrediging hunner driften; „quorum deus venter est“, hun buik is hun God. De booze laat hen voor eenen tijdlang deze voor hem zelve ongenietbare lusten najagen en genieten, maar hij gebruikt hen in den tijd tot verwezenlijking zijner doeleinden, tot omverwerping van altaar en troon, waarna hij de woedende kudde in dollen vaart in den afgrond stort.

Erbarmelijk Liberalismus! Het Christendom kruipt niet voor

uwe of uwer mannen gunst en genade. Het zal u overleven, en den strijd tegen hem, die zich met u omhuld heeft, nog honderdmaal beproeven en doorstaan. Als gij echter meent het Christendom een graf te delven, wijl gij de jeugd van een christelijk onderwijs verstoken houdt, dan zijt gij in waan, gij graaft u zelve uw graf en rukt duizend ongelukkigen met u in het verderf: „zij willen niet hooren, want zij hebben een hard voorhoofd en een verstokt hart". (Ezech. 3, 7.) Derhalve zijn zij te beklagen.

Maar keeren wij terug tot onze verklaring. De middelen der neutrale school zijn uitgeput. Het kind kan lezen, schrijven, rekenen, ja wij willen het nog veel meer laten kennen, wij willen het nog zelfs kundigheden op eene neutrale jongens- of meisjes-burgerschool ⁽¹⁾ laten verzamelen. De jongeling of jonge dochter moet ook Fransch en Engelsch en Hoogduitsch verstaan en spreken, muziek maken als Beethoven, schilderen als artisten, verzen maken, dansen en wat hart en zin nog meer begeeren. Wat nu? Daar hebben wij toch in alle geval met *beschaafde* jongelui te doen. Wie zal dit in twijfel trekken, antwoordt het volle koor van het Liberalismus. Ik, antwoord ik aan de Heeren, ik waag het eraan te twijfelen. En weshalve?

Daar staat een jong, fraai boompje. Zijn stam verdeelt zich in drie takken, en deze verdeelen zich weder in verschillende twijgen. Het boompje zal veredeld worden. De boomkweeker komt, besnoeit één tak en zet er eenige edele greffels op. Dan gaat hij zijnen weg; hij kan of wil ook de overige takken niet veredelen. Het schoone, jonge boompje tiert welig verder; de edele oogen botten uit, maar ook de niet besnoeide takken wassen voort. Wat meent gij nu wel dat er na weinige jaren van het veelbelovend boompje gekomen is? Het heeft eene ge-

(1) De voorliefde van het Liberalismus voor zoogenaamde „Burgerscholen", die hem hunnen oorsprong te danken hebben, en zijne afgekeerdheid van de seminariën en geestelijke collegiën, is eigendommelijk en wel beachtens- en betrachtenswaardig. Hier is echter niet de plaats daarvoor.

weldige kroon gekregen, die echter evenzoo verwilderd als onvruchtbaar is, want de welige wilde spruiten maken dat de vruchten der veredelde takken ongenietbaar worden. Het geheel is alzoo in weerwil der moeite van den boomkweeker eigenlijk niets geworden, ofschoon het vóór die gebrekkige veredeling alles scheen te beloven.

De gelijkenis is klaar, treffend en maar al te waar. Het jonge menschengewas wordt in de neutrale school slechts aan eenen kant besnoeid en wellicht ook op dezen kant veredeld. Het Liberalismus kan het geheele gewas niet besnoeien noch veredelen; want het bezit er noch kracht, noch middelen toe; het wil het ook niet doen, want een *waarlijk beschaafde* mensch past in zijn kraam niet; het kan slechts met eene half beschaafde menigte huishouden. Het Liberalismus heeft, zeg ik, noch middelen, noch kracht om den geheelen mensch te beschaven. Doch ja, ik wil hem nog kracht genoeg toeschrijven den mensch te *beschaven*, maar de jonge mensch moet *opgevoed* worden.

Opvoeding! Ziedaar het ware woord om uit te drukken wat er met den jongen mensch dient gedaan te worden. De opvoeding strekt zich echter hoofdzakelijk uit tot het hart en den wil. En hoe wil of kan de neutrale school op deze beiden werken, in eene school waar de godsdienst geen toegang heeft?

„Los mij op, graaf Orinduur,

„Dezen tweespalt der Natuur!”

zoude men wel met den Duitschen dichter vragen. Het is niet slechts eene waarheid des Christendoms, dat alleen het hart des menschen rust heeft en gelukkig is als het in God en in den Godsdienst rust; ook de ouden wisten reeds, dat buiten den godsdienst niets den mensch waarlijk kan gelukkig maken en voelden *deswege* het *onbeverdigende* en *onware* hanner godsdiensten, omdat er hunne harten niet de rust in vonden, die het hoogste geluk der menschen uitmaakt en waarnaar het hart, zelfs tegen den wil van den bedorven mensch, onophoudelijk streeft. Velen zoeken zich over deze waarheid, die vaster staat dan de grenspalen der schepping, te

bedriegen en tuimelen van vermaak tot vermaak, maar op bepaalde uren verdwijnt de begoocheling en een eigendommelijk heimwee doordringt de ziel; de mensch voelt zich ongelukkig, ledig is zijn hart; hij is wel wat beschaafd, maar niemand heeft hem geleerd de onmeetbare ledigheid van zijn hart te vullen, en niemand, zoo niet de Godsdienst, zou hem ook dit geheim kunnen verklaren. Hij heeft niet leeren *bidden*, en toch is enkel het gebed in staat zijn heimwee te verdrijven en hem zijn vaderland nader te brengen.

O gij groote dwazen! Gij, die meent menschen zonder den godsdienst te kunnen gelukkig maken! En toch: wat is anders het doelwit en het einde der beschaving en opvoeding, zoo niet den mensch in staat te stellen gelukkig te worden?

Wederom lacht het Liberalismus. Maar ditmaal is het de neuswijze lach van euvelmoed en leugen.... Wanneer zich de onheilzwangere wolken aan den gezichteinder samepakken en het dreigend onweder naakt, heeft dan niet de geheele natuur en ijlen dan de vogels niet schuw naar hunne nestjes, de dieren niet met vrees bevangen naar hunne holen en spelonken? En als de flikkerende bliksems den nachtgeworden dag schrikwekkend verlichten en de stem des donders machtig dreunt: waar is dan de mensch, die niet het naderen der Godheid gevoelt en die niet door eene innerlijke vrees wordt beangstigd?

En evenzoo, waar is de mensch, die niet dan zelfs, als hij op het toppunt van aardisch geluk zou staan, uren had, waarin hij zich in het hart grenzenloos ongelukkig voelde, en met den wijsten der koningen gedwongen werd uitteeroepen: „Ijdelheid der ijdelheden, en alles is slechts ijdelheid”. Waar is de mensch, die dit wil loochenen? Hij trede voor en ik zal hem eenen leugenaar noemen.

Voor den verstandige zal dit genoeg wezen; de onverstandigen onzer dagen te willen bekeeren zou vergeefsche moeite zijn. Zij zijn niet in staat zelfstandig te denken, daarom houden zij er eene liberale krant op na, die in hunne plaats denkt; in de veronderstelling dat het blad door een denk-

vermogend brein is opgesteld. Hooger dan bij zijn krant zweert de liberale burger niet. Schrijft zij derhalve heden: zwart is niet wit en wit is niet zwart — dan gaan hem de oogen open en hij kan zich niet genoegzaam over de hem opgedichte wijsheid verwonderen. Leest hij nu morgen eene bewijsvoering die hem voorhoudt, dat zwart wit en wit zwart is, dan loopt hij des avonds naar de herberg en trekt aan de groote klok om de wijsheid en geleerdheid van zijne gazet aan het mensddom te verkondigen.

Het is erbarmelijk, maar daarom niettemin waar!

Hetgeen het gezond menschenverstand van de neutrale school vorderen moet, dat het kind namelijk *geheel* beschaafd worde — de lezer begrijpt reeds, hoe dit *geheel* gemeend is — dat het bekwaam gemaakt worde om zijn waar geluk te maken; dit kan de neutrale school nooit of nimmer bereiken, zoo zij zich niet met den godsdienst vereenigt.

De grond — om kort te wezen — ligt hierin, dat de mensch niet enkel een gedachten- of geheugen-werktuig of eenvoudig werktuig is, neen, hij is een wezen, dat door zijnen Schepper uit ziel en lichaam is samengesteld, en zich derhalve in zijn geheel bestaan van den Schepper afhankelijk gevoelt. Bij de opvoeding moet deze omstandigheid grondig en vooral in rekening gebracht worden; daarom ook is het een eerste en noodzakelijkst vereischte der opvoeding, aan het kind God te leeren kennen, beminnen en dienen, of zooals wij tot hiertoe ontwikkelden: „hart en wil en verstand van het kind op de juiste manier te veredelen“. Dat kan de neutrale school niet, en daarom kan zij voor den rechterstoel van het gezond menschenverstand geen steek houden.

Hier staan wij voor een hoofdstuk, dat uiterst kluchtig zijn zou, als het niet eene zoo ernstige zaak gold. Wij zagen, dat de neutrale school niet in staat is eene waarlijk algemeene beschaving te verbreiden. Wij raakten hierbij slechts uit gebrek aan plaatsruimte, de wezenlijkste punten aan, zonder ons veel met nevenzaken in te laten. Dit is ook niet noodig, want als bewezen is, dat de grondslagen van een gebouw niet

deugen, dan is ook bewezen, dat het geheele gebouw niet deugt; men weet dat het over kort of lang zal instorten; niemand wil er in wonen, en die er in woont, gaat zeer waarschijnlijk, ja gewis te gronde, zoo niet het toeval of een wonder het anders voegt.

Wij gaan nu eens beschouwen, hoe de neutrale school aan artikel 25 der Nederl. wet over de volksschool kan gehoorzamen, d. i. op welke wijze zij aan de jeugd eene *christelijke opvoeding* kan geven. God behoeft ons echter, opdat wij niet met de advocaten in kraakeel geraken!

ARTIKEL 23

der Nederlandsche Wet op het lager onderwijs.

De volks- of lagere school is van staatswege neutraal, d. i. de Godsdienst is uit de school verbannen.

Wij hebben hiervoren aangetoond, dat de neutrale school niet bij machte is, eene *waarlijk algemeene beschaving* in de jeugd te planten, d. i. gelijkmatig verstand, hart en wil te beschaven. De wet schijnt nochtans eene dusdanig waarlijk algemeene beschaving te vorderen, want zij wil „*dat het onderwijs worde . . . dienstbaar gemaakt aan de ontwikkeling van de verstandelijke vermogens der kinderen en AAN HUNNE OPLEIDING TOT ALLE CHRISTELIJKE EN MAATSCHAPPELIJKE DEUGDEN*”.

Hier wordt nu de beschaving van *het verstand* in klare woorden, niet minder echter, *die van het hart en den wil* gevorderd.

Want eene opleiding tot christelijke en maatschappelijke deugden is niets anders dan beschaving en veredeling van het hart en den wil. De wet vordert alzoo juist wat wij reeds als eene vordering van het gezond menschenverstand leerden kennen. Wil de wet dit, dan moet zij natuurlijk ook de middelen en wegen willen, die daarheen leiden; als zulke

erkenden wij vooral en grondig enkel en alleen den Godsdienst. En de wet verbant deze uit de school, zonder een equivalent daarvoor in de plaats te stellen. Hierdoor wordt nu de eerste volzin van art. 25 zuiver illusorisch; in denzelfden ademtocht, om zóó te spreken, wordt één en hetzelfde geboden en verboden. Dit dunkt ons is zonneklaar en zal moeilijk van eenen nog zoo bekwamen rechtsgeleerde als ongerijmd kunnen bewezen worden.

De zaak zal nog duidelijker worden. De wet verlangt opleiding tot alle *christelijke deugden*. Christelijke deugd kan echter slechts door eene lange rij van dusdanige handelingen verkregen worden, die met den christelijken Godsdienst overeenkomen. De christelijke deugd kan alzoo slechts door de practische uitoefening van den christelijken Godsdienst verkregen worden. Zal nu het kind in de school tot christelijke deugd opgeleid worden, zoo moet het bestendig tot practische vervulling en uitoefening der leeringen en voorschriften van den christelijken Godsdienst aangespoord worden; met andere woorden: als de wet eene opleiding tot alle christelijke deugden voorschrijft, zoo gebiedt zij daarmede een grondig en bestendig theoretisch en practisch onderwijs in den christelijken Godsdienst.

Dit schijnt ons wederom zoo klaar als de zon. En toch is het in hetzelfde artikel verboden in de school den Godsdienst te onderwijzen. Over deze tegenstrijdigheid zou men betrachtingen kunnen maken, die op het Liberalismus een eigendommelijk licht zouden werpen.

De tot dusverre betrachte zinsnede van art. 25 zou niet kwaad wezen, zoo niet eene tweede zinsnede volgde, die de school tot eene neutrale maakt en de eerste zinsnede vernietigt. Iets anders komt hier ondertusschen voor en is zeer erg.

De onderwijzer is door de wet als tusschen Scylla en Charybdis geplaatst. Leert hij aan de kinderen christelijke deugden, d. i. den christelijken Godsdienst, zoo werpt hij de inrichting der neutrale school overhoop, en dit mag hij niet. Leert hij de christelijke deugden niet, zoo druicht hij aan tegen de wet, die uitdrukkelijk „*opleiding tot alle christelijke deugden*” ver-

langt. Wij veronderstellen nu dat wij een onderwijzer van geweten voor ons hebben (eenen gewetenloozen onderwijzer de kinderen toe te vertrouwen, ware erger dan erg). Hoe zal nu een schoolmeester, die geweten bezit, tusschen Scylla en Charibdis heen schipperen? Onmogelijk is het hem er door te komen. Wil hij aan de wet voldoen, dan is dadelijk zijne school eene gezindte-school en zelfs eene christelijke school. Het stelsel verlangt echter, dat de school gezindtelooz zij. Streeft hij er naar aan deze vordering te voldoen, dan kan hij onmogelijk de wet bevredigen. Zou hierbij een eerlijk man, een man van geweten het geduld niet verliezen en ten slotte niet denken zooals het in een oud lied heet:

„Welke kwelling, welke pijn, is schoolmeesterij?

Liever wilde ik herder zijn, ik was dan 's winters vrij”.

Tot hieraan betrachtte ik de wet enkel van uit een theoretisch standpunt. Betreden wij nu het practisch gebied en denken wij eene wijl met Faust: „Grijs is elke theorie”.

De onderwijzer gaat alzo des morgens naar de school en heeft goed voor oogen wat hem de wet voorschrijft: „*de onderwijzer onthoude zich van iets te leeren, te doen of toe te laten wat strijdig is met den eerbied verschuldigd aan de godsdienstige begrippen van andersdenkenden*”. De onderwijzer zij nu wat hij wil, maar bijzonder als hij een goed Christen is, moet hij het voor mogelijk houden, dat hij zich dadelijk voor kinderen — ten minste voor eenige — van andersdenkenden bevindt, die hij moet onderwijzen. De Godsdienst is echter iets, dat den geheelen mensch bevat en hem in vleesch en bloed overgaat, en zich daarom onwillekeurig in woord en daad te kennen geeft. De werkelijk christelijke onderwijzer zal zich alzo genoodzaakt zien, aan de deur der school den Godsdienst als eenen overjas op den kapstok te hangen, gelijk de hoogwaardige Bisschop van Roermond zegt. Want er zijn hoogstwaarschijnlijk in de school, zelfs op een christelijk dorp, eenige jodenkinderen of eenige telgen eens modernen heidens. „Voor de Joden echter is Christus eene ergernis en voor de

Heidenen eene dwaasheid". Er staat nu een onderwijzer zonder eenigen Godsdienst in de school: zóó zal hij wel bij niemand aanstooten. Die dat gelooft is toch in dwaling; mij dunkt dat een christelijke vader nog liever zijne kinderen aan een geloovigen Jood zou willen toevertrouwen, dan aan eenen onderwijzer, die geenen of ten minste in de school bij de kinderen geenen godsdienst heeft. Zulk onderwijzer is nog wel voor den christelijken huisvader een geweldige steen des aanstoots en zijn gedrag in de school moet noodzakelijker wijze het christelijk godsdienstig gevoel uiterst kwetsen. Hier is nu wel hulp. Want de wet is toch voor allen volstrekt gelijk en verbiedt den onderwijzer zich in de school zóó te gedragen, dat hij de achting, aan andersdenkenden verschuldigd, kwetst. Het machthebbende, welk het gedrag des onderwijzers in de oogen van het kind heeft, en natuurlijker wijze hebben moet, zal, wanneer zich de onderwijzer als Nihilist gedraagt, eenen christelijken vader niet alleen kwetsen, het moet hem ook met vrees en zorg vervullen.

Welaan, christelijke vader, neem de wet ter hulp, gij hebt het recht te vorderen, dat zich de onderwijzer in de school zóó gedrage, dat hij u niet kwetse, veel minder verontruste. Gij zijt in uw recht, gij hebt de wet op uwe zijde; maak er gebruik van.

Men ziet, dat ook op practisch gebied het Liberalismus zich eene val heeft gespannen in artikel 25. Zeker wilde het den geloovigen vader in het algemeen geen wapen tegen zijn streven in de hand geven. En toch heeft het dit gedaan; zoo lang een gelijk recht voor allen bestaat, kan het Liberalismus met artikel 25 en met geen artikel, al ware het nog zoo listig verzonnen, op open en eerlijken weg tot zijn doel geraken. Wil het in eenen open en eerlijken strijd zijn doel bereiken, dan moet het eerst laten uitvaardigen: „er bestaat geen gelijk recht voor allen". Dit zou van zijnen kant ten minste eerlijk wezen. Dan echter zou het ook dadelijk moeten bepalen: „het Katholicismus en elk stellig geloof is vogelrij".

Genoeg hiervan. Wij wilden slechts met een proefje de liberale wetten een weinig toelichten; derhalve hoofdzakelijk deze korte betrachting over art. 25. Het kan nimmer schaden.

Over het algemeen hebben wij ons tot dusverre met het negatieve in de moderne beschaving bezig gehouden; d. i. wat er zijn moest, maar niet wat er is, en wat er bij den feitelijken toestand der zaken ook niet zijn kan. Er blijft ons nog over een stellig gebied te betreden, om een overzicht te houden over hetgeen er is of er hoogst waarschijnlijk is, maar er niet zijn moet.

ONTKERSTENENDE BESCHAVING.

De christelijke vader heeft niet alleen den heiligsten plicht maar ook het rechterlijk gewaarborgde recht, te eischen, dat zijne kinderen christelijk worden opgevoed. De school, die als hier te lande is ingericht, waar de leeraar niet als christelijk durft optreden, biedt de grootste gevaren, niet minder voor het Geloof dan voor den Godsdienst der kinderen. Daar algemeen en overal het booze en anti-christelijke op aarde beteren ingang vindt dan het goede, zoo is het ook zeer gemakkelijk, dat een het Christendom vijandig en zedelijk bedorven onderwijzer, toegang in deze school verkrijge. God verhoede het! Maar mogelijk blijft het en is honderdmaal ook reeds gebeurd. Wanneer nu een onderwijzer niet als onderrichter, maar als bederver der jeugd in eene school is — die zich dan ook nog in zijnen schoolmeester-hoogmoed voor schrikkelijk geleerd houdt ⁽¹⁾ —, hoevele wegen staan hem dan niet open om de hem toevertrouwde kinderen te ontkerstenen? Hij mag wel niet openlijk tegen het Christendom optreden, dit verbiedt hem de wet. Maar het gebeurt toch zonder dat er wettelijk belet tegen gemaakt wordt.

Maar, dit daargelaten, kan en zal een onderwijzer die zijne begeestering uit een slecht blad put, die misschien van zekere geheime broederschap reeds te voren den dank voor zijne ontkerstenende leeringen heeft ingezakt, elke gelegenheid

(1) De brave, geweten bezittende onderwijzers zullen het mij niet kwalijk nemen, dat ik zoo scherp eene teekening maak van iets, waartoe de ontkerstenende onderwijzer in zijne domheid gewoonlijk geraakt, namelijk tot eene grenzenloos hoogmoedige verwaandheid.

te baat nemen, om der hem toevertrouwde jeugd een langzaam maar verderfelijk vergif in te gieten. Naar gelegenheid daartoe behoeft hij niet te zoeken. Hij zal Natuurkunde leeren in de volksschool; de vooruitgang gebiedt het, om alle menschen in de wereld tot „beschaafde” lieden te maken. Nu wordt aan het kind het mechanismus des menschelijken lichaams geleerd, waarin de zoogenoemde grootste geleerden geene sporen van eene ziel, maar wel eene reeks van natuurlijke, al zijn het dan ook bewonderenswaardige, verschijnselen ontdekten. En vervolgens moet zich het kind laten verhalen, dat men overblijfselen en beenderen van menschen heeft gevonden, die minstens tienduizend jaren oud zijn, en toch geeft de bijbel aan den mensch *slechts eenen ouderdom van circa 6000 jaren*. Deze beenderen hebben veel overeenkomst met die van den aap; het is derhalve aan geen twijfel onderhevig, dat de mensch vroeger een aap is geweest. En dan wordt het kind opmerkzaam gemaakt op den sterrenhemel. Het zijn duizenden en nogmaals duizenden groote lichtstralende lichamen, waarvan het minst verwijderde nog op millioenen mijlen afstands van ons is. Als wij ons op dat hemellichaam bevonden, vertelt de onderwijzer, dan zouden wij evenzoovele en even ver verwijderde sterren ontwaren. Klommen wij ook tot daar, dan zagen wij er nog steeds, wat wij hier op aarde boven ons zien, sterren, millioenen sterren. En klouterden wij in alle eeuwigheid, aan den hemel, die toch daarboven zijn moet, zouden wij er toch niet geraken. Dan houdt men den kinderen de wondervolle krachten der Natuur- en Scheikunde voor, die alle wonderen op eenen natuurlijken weg doen ontstaan; uit dien hoofde, zoo doceert de onderwijzer, bestaan er voor de geleerden en hunne aanhangers, de „beschaafde” lieden, geene wonderen meer. In zijne eenvoudigheid, zonder zelfs des meesters gezwets te verstaan, meent dan aldra het kind dat het ook „beschaafd” is, en zet zich in het hoofd, dat er geene wonderen zijn. En verder! Wanneer een onderwijzer van zulk gehalte de Rekenkunst behandelt, zal hij dan verzwijgen wat voor hem zelve nog meer eene pijn is dan een raadsel; zal hij de

gelegenheid niet te baat nemen het geloof der kinderen aan het geheim der II. Drievuldigheid te doen wankelen, door hun te zeggen: het is onzin te beweren: drie is één en één is drie? Schrijver dezes heeft reeds eenen onderwijzer gekend, die daarmede in de school den tijd sleet. De kinderen leerden echter hierbij de vier hoofdregels bijster slecht. En weder verder: ook Geschiedenis moeten de kinderen leeren. Hoe schoon. De onderwijzer begint hun met de fabelleer der Heidenen en het paradijs van Mahomet bekend te maken; vervolgens neemt hij een het Katholicismus vijandig geschreven handboek om aan de kinderen daaruit voor te lezen de verouderde historische baker-sprookjes van de Pauzin Joanna, den wreeden en heerschzuchtigen Gregorius VII., van de Inquisitie, de heksen- en ketterverbrandingen, dat alles aan de Pauzen en Bisschoppen moet toegeschreven worden. Nu komen ook nog de door eeuwige glorie omstraalde helden des geloofs, de voorvechters van den waren Godsdienst: een Huss, een Luther, een Kalvijn, een Hendrik VIII. (die uit godvreezendheid zeven vrouwen na elkander nam), eindelijk mogen niet vergeten worden de groote Zwijger, Gustaaf Adolf de Leeuw van het Noorden; — maar ik begin op te sommen en wilde slechts aanstippen.

Ziet christelijke ouders! hoe zal hier het Christendom in de harten uwer kinderen ontkiemen en bloeien, indien die bodem dusdanig beploegd en beakkerd wordt?

Nu komt nog het ergste! Een dergelijk onderwijzer, in wiens plaats men liever eenen vraatzuchtigen wolf naar de school zond, zal ook tot deugden moeten opleiden en de tien geboden Gods tot eene practische zaak maken. Het zal nu naar liberale manier heeten: „*Ik, de liberale, almachtige Staat ben uw Heer, gij zult geene andere heerschappij, bijzonder niet eener Kerk, en gansch bijzonder eens Pausen, niet neven mij voor oogen hebben of aanhangen*”. Op deze wijze wordt achtereenvolgens elk gebod zóó behandeld, dat ze alle tien met de zeden en driften der 19. eeuw overeenstemmen, dat heet: dat er geen spoor van Christendom, maar slechts

een humaniteits suizebollen meer bij te bespeuren is. Kortom, de zaak ligt voor de hand, dat men binnen korte jaren met den ouden heiden Seneca ⁽¹⁾ zal dienen te klagen: „Deugd is niet slechts zelden geworden, er bestaat zelfs geene deugd meer”. En wanneer wij het vooruitzicht hebben zoo diep in het slijk van het Liberalismus te verzinken -- wie zal dit den ontwikkelde wraken? — wanneer wij zoo diep dalen, dat wij de woorden van een heiden moeten bezigen om onzen toestand te kenmerken; staan wij dan niet reeds op gelijken trap met de Heidenen, en is dan helaas! de vraag die op den titel van ons boekje staat niet gerechtvaardigd?

Wij mogen deze paragraaf niet eindigen, zonder over het ontkerstenen onzer generatie een *Hoogere* te laten spreken, wiens woorden in de laatste dertig jaren honderd malen de geheele wereld — het Liberalismus inbegrepen — ontroerden en wiens roem tot het einde der dagen zal leven. Pius de IX, de geliefde Vader der Christenheid, schreef op den 14. Juli 1864 aan den Aartsbisschop van Freiburg, in Breisgau, onder anderen de volgende woorden: ⁽²⁾

„Zeker kan niemand loochenen, dat de betreurenswaardige toestand, waarin onze hedendaagsche maatschappij dagelijks dieper zinkt, veroorzaakt wordt door de noodlottige pogingen, die men aanwendt om uit de openbare school en het huisgezin het geloof aan Christus, den godsdienst en zijne heilzame leer te verbannen en zijnen zaligen invloed te verdrukken en te beteugelen. Deze verderfelijke aanrandingen ontstaan noodzakelijk uit zoo vele booze leerstellingen, welke wij in onzen rampzaligen tijd tot zeer groote schade van Kerk en Staat allerwege met weemoed zien vorderen en het hoofd steeds hooger verheffen. Trouwens, wanneer de door God veropenbaarde geloofswaarheden onbeschaamd worden geloochend of door het menschelijk verstand worden getoetst, dan verdwijnt geheel

(1) De Romeinsche wijsgeer Seneca leefde in eenen tijd, waarin het menschedom al zoo diep als ten tijde des zondvloeds was gezonken.

(2) 14 Julii 1864. De Juribus Ecclesiae circa christianam Juventutis institutionem.

en al de onderwerping der natuurlijke dingen aan de boven-natuurlijke orde, de menschen worden van hunne eeuwige bestemming verwijderd, hunne gedachten en daden tot de stoffelijke en vergankelijke menschelijke dingen gevoerd. En omdat de Kerk, die als zuil en grondsteen der waarheid door haren Goddelijken Stichter werd gesteld, om aan alle menschen het goddelijk geloof vóór te houden, dezen haar overgeleverden schat geheel en ongeschonden te bewaren en de menschen met hunne verbindingen en handelingen tot de zuiverheid van zeden en deugdzaamheid des levens volgens den regel der veropenbaarde leering te leiden en te richten; daarom is 't dat hieromtrent de ontwerpers en verspreiders der slechte leeringen alles in het werk stellen, om de kerkelijke overheid van haar gezag ter zake van de menschelijke maatschappij te berooven. Derhalve laten zij niets onbeproofd om alle macht der Kerk en al haren heilzamen invloed, dien de Kerk krachtens haren goddelijken oorsprong steeds heeft uitgeoefend en op de instellingen der menschelijke samenleving uitoefenen moet, alle dagen meer en meer in te korten of uit die instellingen te verdrijven, mitsgaders diezelfde instellingen aan het volle goeddenken der burgerlijke en politieke machthebbers en aan het oordeel der veranderlijke meeningen onzer eeuw te onderwerpen.

Geen wonder dan, indien zulke rampspoedige pogingen vooral jegens het openbaar onderwijs en de opvoeding der jeugd worden in het werk gesteld; geen twijfel dan ook, dat thans de menschelijke samenleving de grootste schade lijdt, waar het beleidvol gezag en de zalige invloed der Kerk uit het openbaar en bijzonder onderwijs der jeugd, van hetwelk het geluk van Kerk en Staat zoozeer afhangt, werden verbannen. Op deze wijze immers wordt allengs de samenleving van den waren christelijken geest beroofd, die alleen de grondslagen der openbare rust en orde kan bestendigen, zooals ook den waren, nuttigen vooruitgang der burgerij kan veroorzaken en regelen; beroofd wordt de samenleving van den geest, die alleen aan den mensch alle hulp kan verschaffen, welke hem

noodig is, om na dit sterfelijk leven zijn einddoel, namelijk de eeuwige zaligheid te verwerven. Een onderwijs immers, dat zich enkel met de wetenschap der natuurlijke dingen en het doel van het aardsch gezellig leven bezig houdt, dat afwijkt van de door God geopenbaarde waarheden, moet de prooi worden van een geest van dwaling en leugen, en wanneer eene opvoeding zonder de hulp der christelijke leering en zedeleer de teedere verstanden der jeugd, en hunne voor de ondeugd als was zoo wecke harten wil opleiden, kan het niet anders of zij moet een geslacht voortbrengen, dat alleen den drang der booze driften en de eigen laatdunkendheid volgt en aan de familie en het gemeenebest de ergste rampen berokkent.

Wanneer nu deze verderfelijke handelwijze der verwijdering van het katholiek geloof en de kerkelijke macht, aan de menschen en aan de samenleving grootelijks schaadt, indien er sprake is van het onderwijs der hoogere standen, wie ziet dan niet in, dat uit die manier van doen veel grooter rampen en nadeelen voortspruiten, als zij bij de volks- of lagere school ingang vindt.

Het is immers vooral in deze scholen dat de kinderen uit alle standen des volks van hunne prilste jaren af, de gebeden en geboden van onzen H. Godsdienst moeten aanleeren en tot de vroomheid, de reinheid van zeden, de godsdienstigheid en een betamelijk burgerlijk leven, met nauwgezetheid moeten gevormd worden. In zulke scholen moet het godsdienstig onderwijs zoozeer den voorrang hebben, dat alle andere zaken, die er aan de jeugd onderwezen worden, als nevenzaken beschouwd worden. Uit dien hoofde wordt de jeugd aan de grootste gevaren blootgesteld, zoo haar onderwijs in bedoelde scholen niet op de innigste wijze met het godsdienstig onderwijs verbonden. Omdat nu de volksscholen tot de godsdienstige vorming des volks, om zijne godsvrucht en christelijke zedeleer te bevorderen, gesticht zijn, daarom is het, dat zij alle zorgen der Kerk, al hare bezorgdheid en waakzaamheid boven alle andere instellingen van onderwijs met het volste recht steeds voor zich heb-

ben ingeroepen. Derhalve spruiten de maatregelen en inspanningen, om de Kerk uit de volksscholen te verdrijven, uit eenen der Kerk vijandigen geest en uit de begeerte in de volkeren het goddelijk licht van het heilig geloof uit te dooven, voort.

Daarom heeft de Kerk, die deze scholen heeft gesticht, ze met alle zorg en vlijt bewaakt en ze als het voornaamste deel harer kerkelijke overheid en bestiering betracht; elke scheiding van die scholen van de Kerk brengt aan de Kerk en aan de scholen zelve de grootste schade toe. Zij allen, die te vergeefs beweren, dat de Kerk haren zaligen invloed op de volksscholen moet afleggen of inkrimpen, zouden zekerlijk niets anders wenschen, dan dat de Kerk tegen de bevelen van haren goddelijken Stichter handelde en aan den haar door God opgelegden plicht, de zaligheid van alle menschen te bewerken, te kort schoot. Voorwaar, wanneer in eenige plaatsen of landen dit verderfelijke beginsel aangenomen werd, of dat plan, het kerkelijk gezag uit de school te verbannen, ten uitvoer werd gebracht, en de jeugd ellendiglijk aan het gevaar in het geloof schade te lijden, werd blootgesteld; dan zou de Kerk met alle kracht alles moeten beproeven en geene zorg mogen sparen, opdat diezelfde jeugd den noodzakelijken christelijken godsdienst en opvoeding kunne genieten; zij zou dan ook gedwongen zijn alle Christenen te waarschuwen en hun te verklaren, dat zulke der Kerk vijandige scholen ingeweten niet mogen bezocht worden."

Deze woorden des Hoogsten Rechters op aarde zijn doorslaand: zij behoeven geene verklaring.

Ten slotte.

Het gezond menschenverstand, de heidensche wijzen, de Kerk, de Bisschoppen, de Paus en ook Jezus Christus zelf, verwerpen en veroordeelen de neutrale school, omdat zij noch de strenge vorderingen der rede of van den godsdienst, noch der menschelijke samenleving bevredigt. Te gelijker tijd is derhalve de neutrale school eene menschelijke en vooral eene christelijke maatschappij onwaardig. Nu is het een gebruik

van het volkenrecht, dat iemand, die zich aan eene der menschelijke maatschappij onwaardige daad schuldig maakt, eruit verwijderd en naar de galg wordt verwezen. De stichter nu dezer der menschheid onwaardige instelling is het Liberalismus, en dewijl deze instelling op eene waarlijk pestachtige wijze het menschedom vergiftigt, zoo verdient het Liberalismus van rechtswege ter galg gedoemd en zijne instelling aan de kaak gesteld te worden. Maar dat eens iemand dezen reus Goliath, die alle macht met weinig of geen rechtsgevoel in zich vereenigt, aanvalle! Doch geduld! God gedooft niet, dat de sterken de zwakken vertrappen. Hij zal het smeekgebed van zijn volk verhooren; hij zal den kleinen David zenden en hem den keisteen in de hand geven, die het harde voorhoofd van het Liberalismus zal vermorzelen. Daarom moet het katholieke volk zonder ophouden bidden: „Onze Vader! Verlos ons van den kwade!

Iets anders nog! Hoog stijgen de baren der tijdbeweging; (!) het is juist alsof de hel al hare duivels op aarde heeft uitgebraakt en evenzoo vele menschen tot hare slaven gemaakt. Hevig is de strijd; een strijd is hij immers om de edelste goederen; een strijd der geesten is hij; een strijd op leven en dood, dien de hel en hare aanhangers op aarde tegen Christus en zijne geloovige dienaars voeren: „aut Christus, aut Belial!”

(1) Wanneer wij van meening zijn, dat de ontkerstening der school, nog meerdere en voor de geheele maatschappij allerverderfelijkste onheilen te weeg brengt, zoo vinden wij deze meening in de bijlage tot N° 256 der Germania bevestigd. Er is sprake aldaar van de regeling, zegge onderdrukking der godsdienstuitoefening aan de Gymnasiën, door de Pruisische Regeering onlangs uitgevaardigd.

De Germania schrijft aldus: „Belangwekkend hierbij is het voor ons, dat deze inkorting der godsdienstuitoefening „onder weder verplichting van vroegere bepalingen” is vastgesteld. Dit doelt op de toestanden vóór de jongste omwenteling (1848). Die tijd van beroerte, waarin de troonen waggelden, had doen inzien, welke groote waarde eene godsdienstige, vrome opvoeding en de krachtdadige bijstand der Kerk daarbij voor het behoud van den Staat heeft. Het is hoogst kenmerkend, dat men thans de goede lessen der omwenteling verwaarloost, en men zich met bedoelde, der Kerk vijandige maatregelen weder op het standpunt vóór de omwenteling terug plaatst. Zou dit soms geen voortteeken zijn, dat de baan voor de weder naderende omwenteling klaar is?”

Velen verbeelden zich, dat de beweging tegen de Kerk aan zekere personen is verbonden, met wier laatste snik de bruisende zee weder effen zal worden. Deswege meenen zij ook, dat die beweging eene plaatselijke is en blijven zal. In beide opvattingen bedriegen zij zich. De beweging gaat uit van den boozen geest der 19. eeuw en zal daarom zijne strooming uitbreiden zoover deze tijdgeest heerscht. Waren de menschen niet traag of blind om juist te zien, zij zouden overal de voorboden van den strijd ontwaren. De schoolquaestie is juist het belangrijkste dezer voortekenen, en een den geest der 19. eeuw waardig en sluw begin tot den strijd. Als eenen uitdagenden handschoen werpt de tijdgeest de schoolquaestie aan het geloovige volk toe. De volkeren, welke dezen handschoen met ernst en nadruk opnemen, moeten noodzakelijker wijze in rep en roer en in eenen heeten strijd geraken; waar de handschoen met schrik en angst wordt opgeraapt, zal de storm wel voorbijgaan; de booze geest van het Liberalismus zal er wegens zijne gemakkelijke zegepraal jubelen en zich geheel in zijne heerschappij verheugen; daar heeft hij reeds de getrouwheid des geloofs ten onder geworpen. Een katholiek volk, dat zijne school zonder slag of stoot van het Christendom laat berooven, dat niet liever den strijd op leven en dood opneemt om den godsdienst voor zijne school te bewaren, is zijn katholiek geloof onwaardig; want verdediging der gezindte-school en verdediging van het geloof beteekenen op den keper beschouwd hetzelfde. En dan is hiertoe elkeen, zonder uitzondering, heilig verplicht volgens zijnen stand en zijne krachten het zijne bij te dragen. Ja, wijl in dit onderhavig punt sine finali het geloof op het spel staat, zoo is ieder, die geloovig zijn wil, heilig verplicht goed en bloed te offeren, zoo dit zou gevorderd worden. „Wanneer iemand vader en moeder meer dan mij bemint, zoo is hij mijner onwaardig”.

Dat niemand vreeze noch weifele; want tot elk van ons zijn in zekeren zin in deze dagen de woorden gericht, die Gods Geest tot den profet Ezechiël sprak; want elkeen heeft thans de rol eens profeten tegenover den

verfoeilijken tijdgeest en het verderfelijk Liberalismus te vervullen.

Tot Ezechiël spreekt aldus de Heer (Ezech. III, v. 4, 7, 8, 17, 18 en 19):

„Ga heen, menschenzoon, tot het huis van Israël en verkondig mijne woorden tot hen.

„Niet tot een volk, dat eene donkere en onverstaanbare taal spreekt, wordt gij gezonden, maar tot het huis van Israël.

„Het huis van Israël wil u echter niet hooren, want het wil Mijzelven niet hooren; want het geheele huis van Israël heeft een hard voorhoofd en een versteend hart.

„Zie! Ik heb uw aangezicht sterker dan hunne aangezichten en uw voorhoofd harder dan hunne voorhoofden gemaakt.

„Gelijk diamant en keisteen heb ik uw aanschijn gemaakt; vrees niet voor hen, want het is een wederspannig huis.

„Menschenzoon! Ik heb u ten wachter in het huis van Israël gemaakt, en uit mijnen mond zult gij het woord ontvangen, dat gij tot hen spreken zult.

„Wanneer gij op mijn bevel niet tot den goddelooze zegt: gij zult den dood sterven; en gij hem niet toespreekt, hij wende zich af van zijnen slechten weg opdat hij leve; zoo zal de goddelooze wel is waar sterven, maar ik zal zijn bloed uit uwe hand terugvorderen.

„Wanneer gij echter den goddelooze mijn woord verkondigt en hij zich niet bekeert van zijne goddeloosheid, zoo zal hij te gronde gaan, maar gij hebt uwe ziel gered.

Mogen deze woorden het christelijk Nederlandsch volk ter harte gaan. Daartoe wilde ik met mijne zwakke krachten het mijne bijdragen: „dixi et liberavi animam meam”.

Dat deze regelen niet geheel te vergeefs geschreven zijn, verleene de goede God!

O. A. M. D. G.
